

برآورد سهم مشارکت دریاها و اقیانوس در اقتصاد ملی ایران

شیما مدنی

عضو هیات علمی موسسه ملی اقیانوس‌شناسی، استان تهران، تهران، پست الکترونیکی: sh.madani@inio.ac.ir

تاریخ دریافت: ۹۱/۲/۱۶

* نویسنده مسوول

تاریخ پذیرش: ۹۱/۱۰/۱۱

© نشریه علمی - پژوهشی اقیانوس‌شناسی ۱۳۹۱، تمامی حقوق این اثر متعلق به نشریه اقیانوس‌شناسی است.

چکیده

توجه به اهمیت اقیانوس‌ها، دریاها و دریاچه‌ها در اقتصاد، عمری نزدیک به سه دهه دارد. کشورهایی که توسعه پایدار سواحل را در راس سیاست‌های خود قرار داده‌اند، توانسته‌اند رشد اقتصادی بالایی را در این مناطق و در کل کشور تجربه کنند. اقتصاد مناطق ساحلی یکی از مهمترین ابزارهایی است که امکان مقایسه و بررسی روند توسعه را ممکن می‌سازد. به همین دلیل در بسیاری از کشورها از معیارهای اقتصادی به عنوان برآورد اهمیت منابع طبیعی در اقتصاد ملی کشور استفاده می‌شود. تولید آمارهای دریایی در کشورهای توسعه یافته حاکی از اهمیت این بخش در اقتصاد دارد، به طوری که ارائه گزارشاتی در خصوص سهم مشارکت دریاها و اقیانوس‌ها در این کشورها، موجب افزایش روند توسعه مناطق دریایی شده است. در ایران نیز با توجه به اهمیت دریاها در اقتصاد کشور هدف این است که در این مطالعه برای نخستین بار سهم این مشارکت محاسبه گردد. نتایج مبین این است که سهم اقیانوس و دریاها از اقتصاد ایران با احتساب نفت دور از ساحل، رقمی حدود ۲/۰۷ درصد و بدون احتساب نفت حدود ۱/۱۶ درصد است.

کلمات کلیدی: اقتصاد اقیانوس، اقتصاد ساحلی، تولید ناخالص داخلی، سهم اقتصاد استان‌های ساحلی، ایران.

۱. مقدمه

محیط پیرامون جزایر ایران در خلیج فارس و دریای عمان) که در حدود ۴۰ درصد از مرزهای کشور را تشکیل می‌دهد، در بین ۱۸۲ کشور مستقل و مشرف به دریا و اقیانوس در دنیا، رتبه چهارم را داراست (World Resources Institute, 2000). کشورهای بسیاری که از نعمت همجواری با آب‌های آزاد برخوردارند، سعی در بیشترین استفاده از این پتانسیل خدادادی در توسعه اقتصادی نواحی ساحلی خود دارند. با توجه به کاربرد متنوع اقیانوس، فعالیت‌های گوناگونی نیز در این رابطه شکل گرفته و اهمیت فعالیت‌های دریایی در سالهای اخیر به شدت مورد توجه دولت‌ها قرار دارد. زیرا در بسیاری از مناطق ساحلی صنایع دریایی موتور رشد اقتصادی شده‌اند. در همین راستا اندازه‌گیری

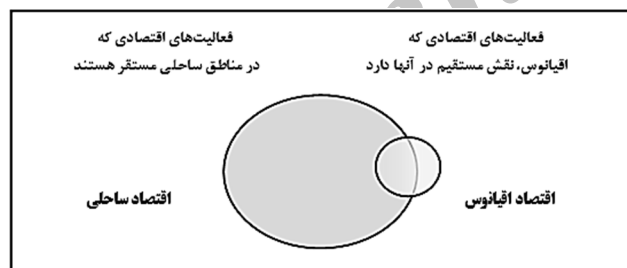
یکی از راه‌های افزایش درک ساکنین، گردشگران و سیاستگذاران از مناطق ساحلی از طریق اقتصاد است. سیاست‌های اقیانوسی و ساحلی بر نحوه زندگی مردم تاثیرگذار است. از طرف دیگر نوع زندگی ساحل نشینان خود بر منابع طبیعی ساحلی و دریایی اثر داشته و وجود یا عدم وجود این منابع و خسارت‌ها یا بهبودهای آن نقش مهمی را در زندگی مردم دارد. بنابراین نوع نگرش و سیاستگذاری دریایی در یک چرخه بر اقتصاد ساحلی و محیط زیست دریایی موثر است. کشور ایران با دارا بودن حدود ۵۸۰۰ کیلومتر نوار ساحلی در شمال و جنوب کشور (با احتساب

ملی انجام شده به این نتیجه رسیده‌اند که روند و سیکل‌های منابع دریایی می‌توانند بر روند اقتصاد ملی تاثیرگذار باشند (Kildow and McIlgorm, 2010). این مسئله اهمیت بررسی و پایش اقتصاد اقیانوس و اقتصاد ساحلی را دو چندان می‌کند. بر اساس مطالعه جامع سازمان "برنامه ملی اقتصاد اقیانوس امریکا" (NOEP) تعاریف زیر به عنوان جامع‌ترین تعریف مورد پذیرش قرار گرفته است (Colgan, 2004).

اقتصاد اقیانوس: فعالیت‌های اقتصادی که بصورت مستقیم یا غیرمستقیم از اقیانوس (و یا دریاچه‌های بزرگ) به عنوان داده و یا مواد اولیه استفاده می‌کنند و به اقیانوس متکی هستند و یا از نظر جغرافیایی در سطح و یا زیر اقیانوس قرار دارند، جزو اقتصاد اقیانوس محسوب می‌شوند. اقتصاد اقیانوس تابعی از صنعت و مکان است.

اقتصاد ساحلی: کلیه فعالیت‌های اقتصادی که در ساحل و یا نزدیک به آن انجام می‌شود در زمره اقتصاد ساحلی به حساب می‌آید. اقتصاد ساحلی شامل کلیه فعالیت‌های صورت گرفته در منطقه ساحلی است و بنابراین جمع اشتغال، دستمزد و ستانده داخل منطقه را در بر می‌گیرد.

این دو واژه هم معنی یکدیگر نیستند و اقتصاد ساحلی به دلیل اینکه فعالیت‌های بیشتری را شامل است، بسیار بزرگتر از اقتصاد اقیانوس می‌باشد. شکل ۱ به درک بهتر این دو مفهوم کمک می‌کند.

شکل ۱: مقایسه اقتصاد اقیانوس و اقتصاد ساحلی (Kildow and McIlgorm, 2010)

۳. دسته‌بندی فعالیت‌های دریایی

گام اول در برآورد جایگاه اقتصاد اقیانوس در اقتصاد ملی، شناخت فعالیت‌های اقتصادی دریایی است. از بین کلیه مطالعات انجام شده در این خصوص، اجماعی در خصوص تعریف این

کمی این مشارکت در اقتصاد ملی کشورها برای حدود سی سال است که به یکی از مهمترین مباحث در حوزه اقتصاد اقیانوس تبدیل شده است.

سهم مشارکت اقتصاد اقیانوس^۱ در اقتصاد ملی هر کشور مورد علاقه اقتصاددانان و سیاستگذاران است. مطالعات مختلفی به اثرگذاری اهم فعالیت‌های دریایی در اقتصاد کشورها مانند بخش حمل و نقل دریایی، گردشگری دریایی، صنعت کشتی‌سازی و سایر صنایع مهم در این شاخه پرداخته‌اند، ولی مجموع سهم این فعالیت‌ها در کل اقتصاد در مطالعات محدودی بررسی شده است. در خصوص رتبه‌بندی فعالیت‌های اقیانوسی، طبق مطالعات صورت گرفته برای فعالیت‌های دریایی در کل دنیا، بخش گردشگری و حمل و نقل دریایی بزرگترین سهم را در بین کلیه فعالیت‌های اقیانوسی و ساحلی در اقتصاد اقیانوس دارند. همچنین منابع دیگری مثل ماهیان، نفت و گاز، کشتیرانی، ساخت قایق و سایر فعالیت‌های ساحلی نیز از رتبه بالایی نسبت به بقیه برخوردار هستند (World Marine Market, 2005). اما آنچه که مقاله حاضر را از سایر مطالعات متمایز می‌نماید، تعیین سهم کل اقتصاد اقیانوس و اقتصاد ساحلی در اقتصاد ملی ایران است. چنین سهمی برای کشورهای توسعه یافته و برخی کشورهای در حال توسعه محاسبه شده است ولی برای ایران اولین بار است که این نسبت در تولید و اشتغال گزارش می‌شود. در این راستا ابتدا در بخش دوم، به تعریف مفاهیم مهم در این مقاله پرداخته خواهد شد و سپس در بخش سوم، اجماع کلی در انتخاب فعالیت‌های اقتصادی دریایی بر اساس مطالعات منتخب در دنیا ارائه می‌گردد. در بخش چهارم وضعیت اقتصادی استان‌های ساحلی ایران با ارائه معیارهایی مانند تولید و اشتغال بررسی شده و در بخش تحلیل نتایج به ارائه سهم اقتصاد اقیانوس در اقتصاد ایران پرداخته خواهد شد. در انتها نیز به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری خواهیم پرداخت.

۲. اقتصاد اقیانوس و اقتصاد ساحلی

نقش مهم اقتصاد اقیانوس و اقتصاد ساحلی در کشورهایی که در مجاورت اقیانوس‌ها و آب‌های آزاد قرار دارند، انکارناپذیر است. مطالعاتی که در خصوص نقش اقتصاد اقیانوس در اقتصاد

¹ ocean economic.

جدول ۱: (a) بخش‌های صنایع اقتصاد اقیانوس توسط APEC از شش مطالعه ملی مختلف، (b) بخش‌های اقتصاد اقیانوس و طبقه‌بندی به‌دست آمده از شش اقتصاد بین‌المللی مختلف (Kildow and McIlgorm, 2010)

(a)
نفت و گاز (معادن)
ماهگیری / آبی پرووری (منابع زنده)
کشتیرانی (حمل و نقل دریایی و ساخت قایق و کشتی)
حفاظت / دولت
سازه‌های دریایی
گردشگری دریایی (خدمات تفریحی)
ساخت و ساز (لوازم)
خدمات دریایی
آموزش و تحقیقات دریایی
(b)
معادن داخل دریا
نفت و گاز داخل دریا
شن و ماسه
منابع زنده - تجاری
تفریحات دریایی و ورزش ماهگیری
آبی پرووری
حمل و نقل دریایی
بنادر
امنیت / حفاظت / دولت
حفاظت از محیط زیست
سازه‌های دریایی
گردشگری و تفریحات
سفر یا کشتی / قایق سواری تفریحی
صنایع دریایی / لوازم دریایی
ساخت قایق و کشتی
نگهداری قایق و کشتی
خدمات دریایی
علوم دریایی / تکنولوژی
امنیت و نجات دادن
عبور و مرور (هزینه حرکت)
آموزش و تحقیقات دریایی
تعلیم و تربیت

لازم به ذکر است که این طبقه‌بندی‌ها به‌صورت جامع از طرف کشورها پذیرفته شده است، ولی با توجه به سیاست‌های هر کشور، ممکن است تعدادی از این فعالیت‌ها حذف شده و سایر فعالیت‌های دریایی به آن اضافه گردد. به‌عنوان مثال برای کشورهایی که در بخش گردشگری دریایی فعالیت زیادی دارند، ممکن است زیربخش‌های دیگری نیز به آن اضافه شود و یا در کشورهایی که ماهگیری و آبی‌پرووری عمده‌ترین فعالیت دریایی آن‌ها به حساب می‌آید، تعداد فعالیت‌های این بخش به تفصیل بیان می‌شود.

۴. پیشینه تحقیق

محاسبه سهم اقتصاد اقیانوس در کل اقتصاد کشور بیشتر در بین کشورهای پیشرفته دیده می‌شود. با توجه به اهمیت بالای دریاهای هم از نظر اقتصادی و هم از نظر سیاسی و نظامی، توجه

فعالیت‌ها ارائه شده است. با توجه به تنوع تعاریف در بین کشورها، دیدگاه کلی در تعریف فعالیت‌های دریایی عبارت است از:

- صنایعی که قسمتی از اقتصاد اقیانوس هستند.
- صنایع دریایی بر اساس داده‌های استفاده شده در حسابداری ملی
- تخمین سهمی از فعالیت‌های اقتصاد که مربوط به اقیانوس، دریا و یا ساحل است.
- ثبت هزینه‌های تخمینی (اشتغال، مکان‌های اشتغال، دستمزد و بهره‌وری) در اقتصاد ملی
- مقایسه برآورد رسمی دولت با اطلاعات موجود از صنایع (Kildow and McIlgorm, 2010)

شناسایی فعالیت‌های دریایی در این گونه مطالعات مهم و مشکل است و نیاز به بررسی‌های بیشتری در متون دارد. برای مثال، استفاده تنها از حسابداری ملی، سازه‌های دریایی، معادن ساحلی و طبقه‌بندی ماهیان در امریکای شمالی از دو نظر مشکل داشت:

- ۱) نبود داده‌های کافی در بخش‌ها به دلیل طیف وسیعی از فعالیت‌های ساحلی و ناسازگاری گزارشات از صنایع ماهیگیری
- ۲) عدم قدرت تشخیص پایه دریا یا پایه خشکی بودن برخی فعالیت‌ها از اطلاعات موجود. با توجه به مشکلاتی که برای تخمین این رقم وجود دارد و ممکن است محدودیت‌های محقق از موارد دیگری نیز باشد، کلگان اصول زیر را برای هماهنگی بین مطالعات ارائه داده است:

- قابل مقایسه بودن بین صنایع و مکان‌ها، داده‌ها باید از سطح ملی به محلی و در بین ایالات (مناطق یا استان‌ها) سازگاری داشته باشند. مقیاس محاسبه در یک قسمت باید با سایر قسمت‌ها هماهنگ باشد.
- قابل مقایسه بودن از نظر زمان، داده‌ها باید از نظر مقیاس زمان هماهنگ باشند تا بتوان در طول زمان و با سایر مطالعات مورد مقایسه قرار گیرد.
- قابلیت تکرار، در این مطالعات باید از روشی استفاده شود که در آینده سایر محققین نیز بتوانند آن را مجدداً تکرار نمایند تا بتوان داده‌های سری زمانی تولید کرد.

در مطالعه‌ای که توسط کشورهای آسیایی اقیانوسیه عضو APEC انجام شده است، ۹ صنعت را به عنوان صنایع مهم مناطق خود شناخته و معرفی کرده‌اند. در جدول ۱ سایر طبقه‌بندی انجام شده در مطالعات نیز آورده شده است.

(Statistics, 2008). بنابراین طبق تعریف، میزان مشارکت دریا در این کشور بیانگر اقتصاد اقیانوس است.

استرالیا: در مطالعه انجام شده در استرالیا، داده‌های صنایعی مورد محاسبه قرار گرفته است که به‌عنوان صنایع دریایی طبقه‌بندی شده‌اند و این طبقه‌بندی بر اساس رابطه آن‌ها با محیط دریایی است خواه استفاده از منابع دریایی مثل صید تجاری، نفت و گاز داخل دریا و یا خواه ارائه خدمات بواسطه حمل و نقل دریایی مثل کشتیرانی و صنایع بندری و ساحلی باشد. همچنین مزیت‌های ناشی از محیط دریایی مثل گردشگر دریایی نیز لحاظ شده است (The National Oceans Office, 2004).

انگلستان: در انگلستان برای تعریف اقتصاد اقیانوس فعالیت‌هایی را که شامل کارکردن روی دریا و یا داخل دریا است، لحاظ می‌کنند. همچنین فعالیت‌هایی که شامل تولید کالاها و خدماتی باشد که به‌صورت مستقیم با فعالیت‌های دریایی سرو کار دارند نیز حساب شده‌اند (Pugh and Skinner, 2002).

فرانسه: در کشور فرانسه در هر دو قسمت تولید و اشتغال عمده سهم مربوط به صنعت گردشگری است، به‌طوری‌که نیمی از اقتصاد دریایی مدیون صنعت گردشگری است. نیمه دیگر بین ۵ صنعت تقسیم می‌شود که عبارتند از: بخش غذاهای دریایی، حمل و نقل دریایی، ساخت و تعمیر و نگهداری کشتی و قایق، صنایع نفتی داخل دریا و بخش عمومی که عمده آن نیروی دفاعی و نیروی دریایی فرانسه است (Kalaydjian, 2005).

ایران: در این مقاله منظور از فعالیت‌های اقیانوسی در ایران آن دسته از فعالیت‌هایی است که بر پایه‌ی دریا و اقیانوس انجام پذیرد. با توجه به عدم آمار و اطلاعات دقیق در بخش‌های دریایی، عمده صنایع گزارش شده توسط بانک مرکزی و مرکز آمار ایران عبارتند از صید و صیادی و آبی‌پروری، کشتیرانی و حمل و نقل آبی، نفت و گاز دور از ساحل، گردشگری دریایی و ساخت و ساز لوازم دریایی (کشتی‌سازی).

معیارهای بازاری که در حساب‌های ملی محاسبه شده و گزارش می‌شود، برای برآورد میزان مشارکت اقتصاد اقیانوس و اقتصاد ساحل بکار گرفته می‌شود. این معیارها شامل دستمزد، اشتغال و تولید است که با توجه به توسعه یافتگی در تولید داده‌های دریایی در کشورهای مختلف ممکن است همه این معیارها و یا برخی از آن‌ها بصورت تفکیک شده برای فعالیت‌های دریایی موجود باشد. علاوه بر مطالعاتی که از شاخص‌های بازاری استفاده کرده‌اند، برخی مطالعات ارزش‌های

ویژه‌ای به این مناطق صورت می‌گیرد. در ادامه به چند مطالعه منتخب که روش تحقیق آن‌ها هم راستا با مطالعه حاضر است، ذکر می‌شود.

آمریکا: اقیانوس و ایالات ساحلی آمریکا مشارکت زیادی در اقتصاد این کشور دارند. آمارهای این کشور در بخش دریایی به دو قسمت تقسیم می‌شود: اقتصاد اقیانوس که شامل کلیه فعالیت‌های مرتبط با اقیانوس در داخل آب و سواحل ایالات ساحلی می‌باشد و اقتصاد ساحلی که شامل کلیه فعالیت‌های اقتصادی مستقر در سواحل بر اساس تقسیم‌بندی جغرافیایی است. بنابراین آمار اقتصاد ساحلی این کشور شامل کلیه فعالیت‌های سواحل اعم از دریایی و غیردریایی بوده و اقتصاد اقیانوس شامل فعالیت‌های اقتصادی صرفاً دریایی است (Kildow et al., 2009). رقم گزارش شده برای سهم مشارکت اقتصاد اقیانوس در آمریکا بسیار کوچکتر از سهم اقتصاد ساحل در این کشور است زیرا منظور از اقتصاد ساحل در مطالعات اقتصادی آمریکا، هرگونه فعالیت اقتصادی مستقر در زون ساحلی است که می‌تواند پایه دریایی و یا غیردریایی داشته باشد.

چین: بطور کلی صنایع اقیانوسی در کشور چین به سه دسته تقسیم می‌شوند:

- ۱- صنایع اصلی و مرکزی اقتصاد اقیانوس
- ۲- صنایع جانبی و حمایتی صنایع اقیانوسی
- ۳- فعالیت‌های اقتصادی وابسته به اقیانوس

دسته اول شامل صنایع اصلی دریایی بوده که شامل ۱۲ صنعت هستند. دسته دوم صنایع حمایتی شامل تحقیقات دریایی، آموزش، مدیریت و صنایع خدماتی است و دسته سوم فعالیت‌های اقتصادی است که به نوعی به اقیانوس و دریا وابستگی دارند. از جمع دسته اول و دوم بخش صنایع دریایی^۱ و بخش سوم نیز اقتصاد مرتبط با اقیانوس شکل می‌گیرد که جمع این سه قسمت به‌طور کلی اقتصاد اقیانوس نامیده می‌شود (Rongzi, 2009).

نیوزلند: در نیوزلند نیز برای بررسی میزان اهمیت اقتصاد دریا در تولید ناخالص داخلی با استفاده از اطلاعات صنایعی که به‌طور مشخص از محیط دریایی استفاده می‌کنند به بررسی این مسئله پرداخته شده است (Statistics New Zealand's Environmental

¹ marine industry.

سهم استان‌های ساحلی شمالی بدون احتساب نفت حدود ۹/۳۸ درصد بوده است (مرکز آمار ایران، ستانده رشته فعالیت‌های اقتصادی کشور به تفکیک استان، ۱۳۸۸).

به‌طور کلی می‌توان گفت در ایران ۲۰ درصد از جمعیت ایران در استان‌های ساحلی ساکن هستند که این مناطق ۲۴ درصد از مساحت کشور را به خود اختصاص داده و سهم آن‌ها از تولید ناخالص داخلی کشور با احتساب نفت حدود ۲۳ درصد و بدون احتساب نفت رقمی در حدود ۲۱ درصد است. به عنوان مقایسه در آمریکا ۸۱ درصد از جمعیت این کشور در ایالات ساحلی ساکن هستند و ۸۳ درصد از تولید ناخالص ملی این کشور توسط اقتصاد ایالات ساحلی خلق می‌شود (Kildow et al., 2009) که بیانگر پتانسیل بالای مناطق ساحلی در توسعه اقتصادی و نقش چشمگیر آن‌ها در اقتصاد کشورهایی است که از نعمت همجواری با آب‌های آزاد برخوردارند. تنوع فعالیت‌های دریایی در استان‌های شمالی و جنوبی تا حدودی با یکدیگر تفاوت دارد. آب و هوای مناطق شمالی معتدل بوده و تراکم جمعیت این استان‌ها بالا است. برعکس در جنوب کشور هوا مانند سایر مناطق استوایی گرم و خشک است. همین مسئله موجب شده است جمعیت ساکن در این مناطق بسیار کم و به‌صورت پراکنده باشند. به‌دلیل وجود عمده منابع کانی در جنوب کشور (در خشکی و دریا) و دسترسی این مناطق به آب‌های آزاد، عمده صنایع مستقر در جنوب ایران صنایع مرتبط با نفت و گاز و کشتیرانی است و عمده صنایع در شمال کشور شیلات و گردشگری و صنایع وابسته به آن‌ها است. صنایع استان‌های ساحلی جنوبی ایران به‌طور کامل‌تر شامل قایق‌سازی، کشتی‌سازی و تولید قطعات، حمل و نقل دریایی، ساخت اسکله و بندر و خدمات مربوط به آن‌ها، شیلات و آبی‌پروری، صنایع غذایی فرآوری مواد غذایی دریایی است. خرده صنایع این ناحیه عبارتند از گردشگری دریایی و تفریحات دریایی، صنایع دریایی و تحقیقات دریایی.

فعالیت‌های اقتصادی مناطق ساحلی شمال شامل شیلات و آبی‌پروری، تولید و پرورش ماهیان خاویاری، گردشگری دریایی و فرآوری محصولات دریایی است و خرده صنایع این منطقه برخی صنایع دریایی، کشتیرانی و خدمات بندر و اسکله هستند. گردشگری یکی از فعالیت‌های مهم استان‌های شمالی است در حالی‌که این صنعت جز در چند منطقه محدود در جنوب کشور، علیرغم پتانسیل بالای این مناطق از رونق کافی برخوردار نیست.

غیربازاری یا ارزش کالاها و خدماتی که در بازار داد و ستد نمی‌شوند را نیز در محاسبات در نظر گرفته‌اند. این مطالعات برای مکان‌های خاص و با توجه به اهداف تعریف شده در پروژه انجام می‌شود و میزان بودجه و زمان صرف شده ممکن است به‌صورت تصادفی برای منطقه‌ای اختصاص یابد. ارزش این منابع مانند بوم‌سامانه‌های آبسنگ‌های مرجانی، جنگل‌های مانگرو، بسترهای علف دریایی، تالاب‌ها، سواحل و بسیاری از منابع طبیعی دیگر در حساب ملی گزارش نمی‌شود ولی جزو دارایی‌های زیست محیطی کشورها قرار دارد. با توجه به اینکه مطالعات ارزش‌گذاری منابع طبیعی در ایران محدود است، در این مقاله لحاظ نشده است. آمریکا اولین کشوری است که ارزش اقتصادی دارایی‌های زیست محیطی خود را نیز در سهم مشارکت اقیانوس و دریا از اقتصاد ملی خود وارد کرده است.

۵. بررسی شرایط اقتصادی استان‌های ساحلی در ایران

کشور ایران علیرغم برخورداری از ۷۵۰ کیلومتر مرز آبی با دریای خزر در شمال و ۲۲۵۰ کیلومتر خط ساحلی با خلیج فارس و دریای عمان در جنوب کشور، مشکلات مختلفی را در این نواحی تجربه می‌کند (Pak and Farajzadeh, 2007). استان‌های ساحلی ایران شامل هفت استان است که چهار استان در مناطق ساحلی جنوب شامل سیستان و بلوچستان، هرمزگان، بوشهر و خوزستان قرار دارد و سه استان گیلان، مازندران و گلستان در مناطق ساحلی شمالی مستقر هستند. از نظر درجه توسعه یافتگی و رشد اقتصادی استان‌های ساحلی می‌توان گفت چهره استان‌های شمالی و جنوبی فاصله زیادی با یکدیگر دارند.

طبق سرشماری سال ۱۳۸۵ حدود ۱۱ درصد از جمعیت ایران در استان‌های ساحلی جنوبی و ۹ درصد از جمعیت کشور در استان‌های ساحلی شمالی کشور ساکن هستند. این درحالی است که ۲۰/۵ درصد از خاک ایران به چهار استان ساحلی جنوبی تعلق داشته و مساحت استان‌های ساحلی شمالی تنها ۳/۵ درصد از کل خاک ایران است. از نظر سهم این استان‌ها از تولید ناخالص داخلی کشور نیز در سال ۱۳۸۸ سهم استان‌های ساحلی جنوبی از تولید ناخالص داخلی اقتصاد ملی با احتساب نفت معادل ۱۵/۵۸ درصد و همین سهم برای استان‌های ساحلی شمالی رقمی معادل ۷/۴۱ درصد است. در صورتی‌که سهم استان‌های ساحلی جنوبی از اقتصاد ملی ایران بدون احتساب نفت معادل ۱۱/۶۱ درصد و

۶. میزان مشارکت اقتصاد اقیانوس و ساحلی در اقتصاد ملی ایران

بخش، به‌عنوان سهم مشارکت دریایی بخش نفت در نظر گرفته شده است. در قسمت تولید ناخالص کل رستوران و هتلداری نیز فرض می‌شود با توجه به سهم استان‌های شمالی و جنوبی از کل گردشگری در ایران نیمی از این ارزش به‌دلیل دریاها ایجاد شده باشد. نتایج کل تولید و درآمد در بخش‌های دریایی با توجه به آمار موجود در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲: درآمد و تولید ناخالص ملی فعالیت‌های دریایی به قیمت جاری، سال ۱۳۸۸

ردیف	گروه فعالیت	میلیارد ریال
۱	گروه نفت (۱۰ درصد از ارزش کل تولید ناخالص ملی گروه نفت)	۵۷,۲۰۵
۲	گروه ماهیگیری	۱۳,۳۶۷
۳	رستوران و هتلداری (۵۰ درصد از کل ارزش رستوران و هتلداری)	۳۴,۰۲۴
۴	حمل و نقل دریایی	۲۵,۶۸۴
	جمع کل	۱۳۰,۲۸۹
	تولید ناخالص ملی ایران	۶,۲۸۷,۷۹۷
	سهم تولید و درآمد اقتصاد اقیانوسی و ساحلی (با احتساب نفت)	۲۱/۰۷ درصد
	سهم تولید و درآمد اقتصاد اقیانوسی و ساحلی (بدون احتساب نفت و گاز دور از ساحل)	۱/۱۶ درصد

منبع: مرکز آمار ایران، جداول حساب‌های ملی، ستانده رشته فعالیت‌های اقتصادی کشور و محاسبات تحقیق

باید توجه داشت که در قسمت آمار تولیدات صنعتی به‌دلیل اینکه در آمار ارائه شده در ایران، تولیدات صنایع دریایی به‌صورت جداگانه گزارش نمی‌شود، می‌توان گفت سهم واقعی دریا در اقتصاد ایران حداقل معادل ۱/۵ درصد است. سهم اشتغال در فعالیت‌های دریایی در ایران نیز در جدول ۳ گزارش شده است.

جدول ۳: آمار اشتغال در فعالیت‌های اقیانوسی و ساحلی در ایران، سال ۱۳۸۷

نوع فعالیت کد ISIC	نام فعالیت	تعداد شاغلین (نفر)
۰۵۰	صید و پرورش و تکثیر حیوانات آبی و فعالیت‌های خدماتی وابسته	۱۷۴,۰۶۷
۳۵	تولید سایر تجهیزات حمل و نقل	۲۲۴
۳۵۱	تولید و تعمیر انواع وسایل نقلیه آبی	۳۹
۳۵۱۱	تولید و تعمیر انواع کشتی	۱۵
۳۵۱۲	تولید و تعمیر انواع قایق و سایر شناورها بجز کشتی	۲۴
۱۱	استخراج نفت خام و گاز طبیعی و فعالیت‌های خدماتی جنبی استخراج نفت و گاز به استثنای بررسی‌های اکتشافی	۴۰۰۰
	جمع کل	۱۷۸,۳۷۹
	تعداد کل شاغلین	۲۰,۴۷۶,۳۹۵
	سهم اشتغال اقتصاد اقیانوسی و ساحلی	کمتر از ۱ درصد

منبع: مرکز آمار ایران، شاغلین کارگاه‌های صنعتی بر حسب طبقه بندی فعالیت، سال ۱۳۸۷

همان‌طور که از جدول ۳ ملاحظه می‌شود، سهم اشتغال در صید و صیادی بالاترین رقم را دارد. صید و صیادی به‌دلیل کاربرد بودن نسبت به صنایع سرمایه‌بر، گزینه مناسب برای ایجاد اشتغال در استان‌های ساحلی است. پس از آن صنایع نفت و گاز و سپس تولید تجهیزات حمل و نقل دریایی رتبه سوم را داراست.

ارائه معیارهای اقتصادی برای بررسی میزان مشارکت اقتصاد اقیانوس و ساحلی برای کشورها با توجه به نوع تعریف هر کشور و میزان و تنوع فعالیت‌های دریایی آن کشور تعریف می‌شود. ولی در یک تعریف کلی و به جهت قابل مقایسه بودن نتایج میان کشورها، مهمترین شاخص‌هایی که گزارش می‌شود، میزان سهم فعالیت‌های دریایی از تولید ناخالص ملی کشور، سهم اشتغال از کل شاغلین کشور و میزان درآمد هر بخش در مقایسه با کل درآمد ملی و برآورد سهم آن‌ها است. با توجه به اینکه تفکیک آمارها به قسمتهای دریایی و غیردریایی هنوز در آمارگیری ایران لحاظ نمی‌شود، لاجرم برای استفاده از آمار باید از دسته‌بندی و یا کدبندی‌های بین‌المللی و مورد قبول مراجع اقتصادی استفاده نمود. یکی از این سامانه‌های طبقه‌بندی، کدهای صنعتی ISIC است. ISIC یک طبقه‌بندی مرجع برای طبقه‌بندی کلیه فعالیت‌های اقتصادی است که در سال ۱۹۴۸ تدوین و مورد تأیید و تصویب کمیسیون اجتماعی و اقتصادی سازمان ملل متحد قرار گرفته است.

در خصوص درآمد و تولید ناخالص ملی ایران با توجه به آمارهای بانک مرکزی که بصورت گروه بندی اعلام می‌شود، سهم تولید دریایی محاسبه شده است. با توجه به این‌که عمده سهم اقتصاد اقیانوس ایران را بخش نفت و گاز دور از ساحل تشکیل می‌دهد، نتایج محاسبات برای ایران با در نظر گرفتن این صنعت و بدون آن گزارش خواهد شد. لازم به ذکر است که به‌دلیل عدم ارائه آمار کلیه فعالیت‌های اقیانوسی و ساحلی، رقم بدست آمده تقریبی بوده که این موضوع اهمیت تولید آمارهای دریایی را نشان می‌دهد.

در این مقاله آمار ارائه شده در قسمت اشتغال توسط مرکز آمار ایران در قالب تعداد نفر کارکن در کارگاه‌ها و سامانه ISIC است و تعداد شاغلین در بخش شیلات که توسط سازمان شیلات ایران گزارش می‌شود، نیز به آن اضافه شده است.

درآمد و تولید ناخالص گروه نفت رقمی معادل ۵۷۲ هزار میلیارد ریال است که از این رقم حدود ۱۰ درصد ناشی از استخراج نفت و گاز دور از ساحل است (گزارش‌های منتشره از نفت فلات قاره). بنابراین در این مقاله ده درصد از تولید ناخالص داخلی گروه نفت و ده درصد از اشتغال گزارش شده در این

۷. تحلیل نتایج

زمینه اقتصادی مناسب برای توسعه همه جانبه فعالیت‌های اقتصادی در مناطق ساحلی را نشان می‌دهد.

طبق نتایج در ایران در صورتی که رقم نفت و گاز داخل دریا از این میزان کسر شود، سهم اقیانوس و دریا در اقتصاد ایران رقمی حدود ۱/۱۶ درصد خواهد شد.

میزان اشتغال در صنایع دریایی نیز یکی دیگر از شاخص‌های مهم در مقایسه بین کشورها است. این مقایسه در جدول (۵) ارائه شده است.

جدول ۵: مقایسه اشتغال در صنایع دریایی بین کشورهای منتخب

میزان اشتغال	نویسنده	سال مطالعه	ترتیب کشورها بر اساس طول خط ساحلی
بیش از ۲ میلیون نفر	Kildow et al.	۲۰۰۹	(۲) آمریکا
۲۵۳ هزار نفر شاغل	Allen	۲۰۰۴	(۶) استرالیا
۱۳/۶۷٪ از کل جمعیت شاغل	Rongzi	۲۰۰۸	(۱۱) چین
۱۰۵ هزار نفر شاغل	Pugh	۲۰۰۲	(۱۶) انگلستان
۵۰ هزار نفر شاغل	Statistics NZ	۲۰۰۶	(۱۷) نیوزلند
۵۰۰ هزار نفر شاغل	Kalaydjian et al.	۲۰۰۸	(۳۲) فرانسه
۱۸۰ هزار نفر شاغل یک درصد از کل جمعیت شاغل		۲۰۱۰	(۴۰) ایران

منبع: گزارش کشورها در خصوص سهم مشارکت دریاها در اقتصاد ملی

* ارقام داخل پرانتز رتبه کشورها از نظر طول خط ساحلی است (موسسه منابع جهان، سال ۲۰۰۰).

همان‌طور که نتایج نشان می‌دهد، کشور ایران هم از نظر عدد مطلق و هم از نظر درصد از کل اشتغال با کشورهای منتخب بسیار فاصله دارد. با توجه به طول خط ساحلی ایران و پتانسیل‌های زیادی که از همجواری با دو دریا و یک اقیانوس دارد، انتظار بر این است که میزان اشتغال در این مناطق بسیار بالاتر از رقم فعلی باشد.

باید اشاره کرد که این مطالعه علاوه بر نشان دادن رتبه ایران با کشورهای دیگر، یک مطالعه وضعیت موجود است که می‌تواند خطری برای جهت‌دهی سیاست‌های استان‌های ساحلی و سیاست‌های توسعه‌ای کل کشور باشد.

۸. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

اهمیت میزان مشارکت اقیانوس‌ها و دریاها در اقتصاد ملی کشورها بیش از سی سال است که مورد توجه سیاست‌گذاران اقتصادی در کشورهای دریایی قرار گرفته است. تجربه کشورها بیانگر این است که صنایع دریایی در طول زمان‌های رکود آسیب‌پذیری کمتری نسبت به دیگر صنایع داشته و در دوره رونق نیز موتور رشد و توسعه مناطق ساحلی بوده از یکی دیگر از مزایای فعالیت‌های دریایی این است که فعالیت‌های کاربر در آن موجب

برای درک بهتر جایگاه ایران در استفاده از این پتانسیل اقتصادی به مقایسه نتایج سایر کشورها با ایران می‌پردازیم. با توجه به اینکه کشورهای دریایی از وحدت رویه در ارائه گزارشات سهم مشارکت اقتصاد اقیانوسی از اقتصاد ملی برخوردار نیستند، تنها می‌توان از کشورهایی که از (متدلوزی) تحقیق شبیه به مطالعه حاضر دارند، بهره جست. بنابراین کشورهایمانند استرالیا، کانادا، فرانسه، نیوزلند، انگلستان و آمریکا به‌عنوان کشورهای منتخب آورده شده‌اند. مقایسه بین کشورهای فوق در مقاله‌ای در سال ۲۰۱۰ برای نشان دادن وضعیت کشورها نسبت به یکدیگر و همچنین اهمیت دریاها و اقیانوس‌ها در اقتصاد کشور به چاپ رسیده است (Kildow and McIlgorm, 2010). نتایج در جدول ۴ آورده شده است.

جدول ۴: سهم مشارکت اقتصاد اقیانوس در اقتصاد کشورهای منتخب

سهم از تولید ناخالص داخلی	نویسنده	سال مطالعه	ترتیب کشورها بر اساس طول خط ساحلی
GDP ٪ ۱/۲	Kildow et al.	۲۰۰۹	(۲) آمریکا
GVA ٪ ۳/۶	Allen	۲۰۰۴	(۶) استرالیا
GDP ٪ ۹/۸۷	Rongzi	۲۰۰۸	(۱۱) چین
GDP ٪ ۴/۲	Pugh	۲۰۰۲	(۱۶) انگلستان
GDP ٪ ۲/۸	Statistics NZ	۲۰۰۶	(۱۷) نیوزلند
GDP ٪ ۱/۲	Kalaydjian et al.	۲۰۰۸	(۳۲) فرانسه
GDP ٪ ۲/۰۷		۲۰۱۰	(۴۰) ایران

منبع: گزارش کشورها در خصوص سهم مشارکت دریاها در اقتصاد ملی و Kildow and McIlgorm, 2010

* ارقام داخل پرانتز رتبه کشورها از نظر طول خط ساحلی است (موسسه منابع جهان، سال ۲۰۰۰).

همان‌طور که از جدول ۴ ملاحظه می‌شود، به‌طور متوسط کشورهایمانند استرالیا که از طول خطوط ساحلی بالایی برخوردارند، اقتصاد اقیانوس با سهم مشارکت بالاتری هم در اقتصاد ملی دارند. جایگاه کشور ایران در مقایسه با کشورهای دیگر در شرایط متوسط قرار دارد. ولی در مقایسه با کشور چین می‌توان گفت استان‌های ساحلی پتانسیل خلق درآمد تا چهار برابر مقدار کنونی را دارند که برای حصول این نتیجه برنامه‌ریزی و مدیریت مناطق ساحلی ضروری است. سهم اقیانوس در اقتصاد ملی کشور آمریکا حدود یک درصد است ولی باید اشاره کرد که سهم اقتصاد ساحل در این کشور حدود ۸۳ درصد است (Kildow et al., 2009). البته لازم به ذکر مجدد است که اقتصاد ساحلی لزوماً فعالیت‌های بر پایه دریا نیستند، بلکه طبق تعریف در آمریکا هر فعالیت اقتصادی که از نظر مکان‌یابی در منطقه ساحلی واقع شده باشد، در این سهم آورده می‌شود. با این وجود این رقم بیانگر

آمارهای دقیق و ریز را در اولویت‌های خود قرار دهند. در ایران نیز توجه به این موضوع بسیار حائز اهمیت است چراکه بدون داشتن داده‌های دقیق، پایش توسعه و برآورد آن کاری غیرممکن خواهد بود.

نتایج مقاله حاکی از توان بالقوه بالای استان‌های ساحلی برای توسعه اقتصادی بر پایه دریا است و این استان‌ها می‌توانند با بهره‌گیری از این نعمت‌الهی جایگاه بسیار بالایی از نظر میزان سهم تولیدات ناخالص داخلی در کشور پیدا کنند. در این راه، استفاده از تجربه کشورهای دیگر و برنامه‌ریزی صحیح و دقیق جهت توسعه پایدار گام‌های نخست توسعه اقتصاد اقیانوسی محسوب می‌شوند.

منابع

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (سال‌های مختلف) حساب‌های ملی ایران.

سازمان بنادر و دریانوردی، ۱۳۸۷. طرح مدیریت یکپارچه مناطق ساحلی کشور (ICZM).

سالنامه آماری سازمان شیلات، ۱۳۸۸.

سایت نفت فلات قاره. گزارشات مختلف. www.iooc.co.ir

مرکز آمار ایران، دفتر حساب‌های منطقه‌ای، محصول ناخالص داخلی به تفکیک استان در دوره ۸۸-۱۳۷۹.

Colgan, C.S., 2004. Measurement of the ocean and coastal economy: theory and methods. National Ocean Economics Project, USA.

Kalajdjian, R., 2005. French Marine-Related Economic Data. Marine Economics Department.

Kildow, Judith T.; Colgan, C. S.; Scorse, J., 2009. State of the U.S. Ocean and Coastal Economies, NOEP National Report.

Kildow, J.T.; McIlgorm. A., 2010. The importance of estimating the contribution of the oceans to national economies. Marine Policy. 34: 367-374.

National Ocean Economics Program (NOEP) web site. Available at: <http://www.oceaneconomics.org>.

Pak, A.; Farajzadeh, M., 2007. Iran's Integrated Coastal Management plan: Persian Gulf, Oman Sea, and

ایجاد اشتغال در مناطق ساحلی می‌شود. محاسبه این سهم در کشورهای دریایی در حال توسعه قدمت بسیار کمتری نسبت به کشورهای پیشرفته دارد ولی گزارشات حاکی از این است که توجه سیاستگذاران اقتصادی در این کشورها نیز به سمت اهمیت و نقش دریا در اقتصاد کشور جلب شده است.

با توجه به مرزهای آبی گسترده ایران که در شمال با بزرگترین دریاچه دنیا و در جنوب با آب‌های آزاد و اقیانوس هند هم‌جوار است، برآورد میزان مشارکت فعالیت‌های دریایی در اقتصاد ملی ایران بیانگر میزان توجه به این مناطق در سیاستگذاری‌های اقتصادی و توسعه استان‌های ساحلی است. در مدل نوین آمایش سرزمین بحث اقتدار دریایی ایران برای رسیدن به جایگاه قدرت اول منطقه مورد توجه است. در این راستا ابتدا باید جایگاه فعلی ایران از نظر سهم دریاها در اقتصاد ملی شناخته شود تا بتوان با سهم مشارکت دریاها در آینده نیز مقایسه کرده و به تاثیرگذاری سیاست‌های دریایی پی برد.

با در نظر داشتن تعاریف اقتصاد اقیانوس و اقتصاد ساحلی در این مقاله به ذکر فعالیت‌هایی که بر پایه دریا در کشور انجام می‌شود پرداخته و برای اولین بار سهم اقتصاد اقیانوس در اقتصاد ملی ایران محاسبه شده است. شاخص سهم تولید و درآمد فعالیت‌های دریایی از تولید ناخالص داخلی کشور یکی از مهمترین معیارها برای برآورد این سهم است. بر اساس داده‌های موجود، میزان مشارکت دریاها در اقتصاد ایران با احتساب نفت معادل ۲/۰۷ درصد و بدون در نظر گرفتن نفت و گاز دور از ساحل این رقم به ۱/۱۶ درصد کاهش می‌یابد. با توجه به تاکید بر عدم اتکای کشور به منابع نفتی، لازم است تا مطالعه جامعی در خصوص پتانسیل سنتجی فعالیت‌های دریایی مناسب در مناطق ساحلی ایران انجام گیرد.

شاخص اشتغال نیز به عنوان دومین معیار مهم در این برآورد محاسبه شده است که می‌توان گفت کمتر از یک درصد از جمعیت شاغل در ایران در فعالیت‌های دریایی مشغول هستند.

کشورهایی مانند چین که فرآیند توسعه مناطق ساحلی را طی چند برنامه در دستور کار خود داشته اند، در مراحل اولیه به این مهم دست یافته اند که شرط لازم برای رشد اقتصادی و درک صحیح از پیشرفت اقتصادی منطبق با برنامه، تولید آمار و داده‌های دقیق و تفکیک شده در فعالیت‌های مختلف اقتصادی است. این مسئله موجب شده است که کشورهای پیشرو دسترسی به

- (SOA). Vol. 16, No. 1.
- Statistics New Zealand's Environmental Statistics., 2008. New Zealand's Marine Economy 1997-2002. Environmental series.
- The National Oceans Office., 2004. The Economic Contribution of Australia's Marine Industries 1995-96 to 2002-03. The Allen Consulting Group Pty Ltd.
- World Marine Markets., 2005. A report to WTSH by Douglas-Westwood Limited. Report # 328-05. March.
- southern Caspian Sea coastlines. Ocean and Coastal Management. 50: 754-773
- Pugh, David and Leonard Skinner., 2002. A New Analysis of marine-Related Activities in The UK Economy with Supporting Science and Technology. Iacmst Information Document No.10
- Rongzi, L., 2009. An Analysis on the Contribution of Ocean Economy to the National Economic Development of China. Tropical Coasts. China Institute of Marine Affairs, State Oceanic Administration

Archive of SID